

BAROK AKO KRÍZA FEUDALIZMU A ZÁROVEŇ BOHATÝ ZDROJ DUCHOVNEJ TVORBY EVANJELICKÝCH AUTOROV NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Hugolín Gavlovič – vychovávateľ, mysliteľ a básnik doby

Marián Grupač

Barok ako „zlý vkus“, napriek tomu jedinečná kultúrohistorická a umelecká epocha

Realita sveta bola v období baroka taká krutá, že ostávala už len posledná nádej, a to útecha v náboženstve.

Barokové umenie sa teda rodilo z pocitov človeka otraseného v hĺbke svojej bytosti, ktorý už viac nedôveruje rozumu. Hrdina sa odvracal od prírody a sveta, pohľad zvonka zameriaval do seba, do svojho vnútra. To, čo vzkriesila renesancia, opäť akoby umieralo a vracalo sa späť. Všetky ideály renesancie však nemožno len tak, razom, zabudnúť a poprieť, tie sa pripomínajú snahou po svetovej harmónii a túžbou obsiahnuť všetko ľudské vedomie, ako to môžeme pozorovať u Komenského.¹

Umeleckú tvorbu baroka charakterizuje na jednej strane „naturalistická konkrétnosť“, príznačná najmä pre barokových kazateľov, „hyperbolizácia“, a na druhej strane „duchovnosť a mysticizmus.“² Mystika tak prenikala i do barokovej milostnej lyriky: Ježiš splýval s Amorom, pozemská láska bola akoby odrazom lásky nebeskej. No až keď sa žena, ako predmet milostnej túžby, zmenila na pastierku, znamenalo to, že vláda baroka prechádza postupne do hravého rokoka. Silné dramatické napätie barokového umenia, vychádzajúce z protikladu ducha a hmoty, je charakteristické nielen pre výtvarné umenie, ale aj pre slovesné.³

Barok sa považoval za nadhistorickú štýlovú kategóriu, ktorá završuje obdobie kultúrneho vývinu, pričom je formálnymi príznakmi protikladný k „nadčasovej“ renesancii. Označoval sa za umenie protireformácie.⁴

V súčasnosti sa všeobecne pod pojmom barok myslí panujúci štýl alebo súhrn umenia, ale aj jednotlivých smerov a štýlov, určitej epochy. Nemožno ho pritom redukovať len na formy vyumelkovaného štýlu.⁵

Barok tiež predstavuje zvláštnu kultúrohistorickú a umeleckú epochu: nový životný, názorový, myšlienkový, citový, kultúrny a umelecký prúd. Už od druhej polovice 16. storočia sa šíril v Španielsku, Portugalsku, Taliansku a Francúzsku a neskôr v ostatných európskych krajinách (16.-18.stor.). Názov barok sa odvodzuje od portugalského slova „barocco“ (perla nepravidelnej formy, krivá perla), od mien výtvarných umelcov (napr. Federigo Barocci), ale dáva sa tiež do súvisu s latinským označením štvrtého druhu druhej figúry sylogizmu (formy úsudku, v ktorom z dvoch premís – predpokladov, logicky vyplýva záver) v scholastickej

¹ BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury 1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

² BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury 1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

³ BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury 1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

logike (baroco). Spočiatku mal barok pejoratívny nádych. Označoval sa ním totiž zlý vkus. Baroková dekoratívnosť, pompéznosť a patetickosť sa uplatňovala najmä v cirkevnom umení.⁶

Barok v náboženstve a svetský barok – Antitézy

V dlhotrvajúcom vývinovom procese sa barok rozštiepil na náboženský barok (katolícky a protestantský náboženský barok) a na svetský barok (šľachtický, meštiansky a ľudový barok). Oba barokové prúdy vychádzali z podobných ideových i umeleckých princípov, ale nadobudli aj osobitné znaky.⁷

Najpodstatnejšou črtou baroka a jeho prejavov bola rozpoltenosť, rozpor, kontrast, polarita, antitéza. S ňou súviseli alebo z nej vyplývali mnohé barokové charakteristické vlastnosti, ako je ustavičná zmena, pohyb, zápas, opozícia, vrúcenosť, nepokoj, vášnivý elán, heroický pátos a paradox. Barok a jeho prejavy neboli jednoliate, ale vyznačovali sa veľkými protikladmi, aké vôbec charakterizovali celé barokové obdobie. Jednota barokového obdobia spočívala práve v antitézach.⁸

Barokové antitézy

Z barokových antitéz je vhodné, podľa Minárika⁹ spomenúť nasledujúce typické antitézy:

1. hmota (príroda) – duch (boh),
2. hmotná zmyslová realita (pozemský svet) – nehmotné metafyzické transcendentno (nadpozemský, božský svet),
3. pozemský život – nadpozemský, večný, záhrobný život,
4. statickosť – dynamickosť,
5. harmónia – disharmónia,
6. senzualizmus – spiritualizmus,
7. pozemská, až neestetická, drastická, naturalistická a lascívna zmyslovosť – duchovný, náboženský mysticismus,
8. čas – večnosť,
9. časnosť – večnosť,
10. pachtenie za pozemskými, svetskými radosťami, nádherou, leskom, slávou a poctami – poukazovanie na pomínelosť, márnosť a ničotnosť pozemských, svetských vecí (vanitas vanitatum, omnia vanitas – márnosť nad márnosť, všetko je márnosť, memento mori – pamätaj, že zomrieš),
11. hedonizmus (carpe diem – užívaj dňa), nenásytnosť, túžba a dychtivosť po pozemských svetských pôžitkoch a daroch života – askéza, odriekanie sa pozemských, svetských radostí, slastí a darov a umŕtvovanie telesných žiadostí,
12. triumfujúci život – neodvratná smrť,
13. strach zo smrti – radosť zo smrti ako vysloboditeľky „slzavého údolia“,

⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁷ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁸ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁹ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

14. túžba po utrpení, rozklade a skaze ako nevyhnutnom predpoklade novej, vyššej existencie – hrôza pred utrpením a zmarom hmoty a strach pred rozkladom,
15. vážnosť a tragickosť – humor a fraškovitosť,
16. vášnivé vzrušenie – najhlbšia rezignácia,
17. neprirodzený pátos, pozérstvo a teatrálnosť – vrúcnosť a prežitá vnútorná emocionálnosť,
18. realizmus – idealizmus,
19. empirizmus – mysticizmus,
20. osvietenstvo – poverčivosť a náboženský fanatizmus,
21. meštianske stavovské vedomie – šľachtická dvorná kultúra,
22. buržoázia – absolútna monarchia božského práva,
23. panské (šľachtické alebo meštianke) spoločenské, sociálne a kultúrne záujmy – ľudové spoločenské, sociálne a kultúrne záujmy,
24. katolicizmus – protestantizmus,
25. medzinárodný univerzalizmus – národný nacionalizmus,
26. jednoduchosť, ľudovosť – pompéznosť, vznešenosť.¹⁰

Túžba po harmónii, systéme a poriadku nebola cudzia ani barokovému človeku, ale nezдалa sa mu uskutočniteľná ľudskými silami. Na jej dosiahnutie potreboval nadľudské, nadprirodzené prostriedky, ktoré boli zhrnuté v pojme božej, božskej milosti.¹¹

Hrdina baroka

Centrálным barokovým hrdinom sa stal svätec, mučeník, vojvodca, dobrodruh a dobyvateľ. Mimoriadne skutky týchto postáv pramenili z premáhania a sebaapremáhania. Barokový človek sa zmietaľ medzi absolútnymi silami dobra a zla, Boha a Satana. Musel premáhať svetské pokušenia, hriech, seba, vlastnú slabosť, duševné a telesné útrapy, drsnú prírodu, biedu, skutočných i fiktívnych nepriateľov v každodennom živote, v náboženskej sfére a vo vojnách. Aktivita a energia barokového človeka sa veľmi ľahko premieňali na hrubé vášne, násilie, brutalitu a kriminalitu. Baroková životná klíma bola klímou surového násillia a teroru. V baroku nastalo silné nacionalizovanie všeobecných, univerzalistických európskych tendencií.¹² Barokový nacionalizmus bol veľmi dôležitý pre formovanie a upevňovanie národného vedomia, hoci sa týkal skôr okruhu intelektuálov a bol charakterizovaný lamentáciou nad jazykom, vlasťou a národom. Vlastenecky pôsobili napríklad aj protiturecké motívy.¹³

Literárny barok

Charakterizovať literárny barok nie je, podľa Minárika¹⁴ jednoduché. Za hlavnú príčinu komplikácií a ťažkostí sa právom považuje skutočnosť, že literárny barok nemožno definovať ani formálnymi (štylovými) kritériami, a ani len svetoznámymi kritériami, lebo všetky črty

¹⁰ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹¹ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹² MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹³ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

a znaky považované za typické barokové črty a znaky, sú aj v stredovekej a renesančnej (humanistickej) literatúre.

Literárny barok prebral všeobecné typické črty a znaky barokového životného, názorového, myšlienkového, citového, kultúrneho a umeleckého štýlu, prispôboval ich slovesnému umeleckému druhu a pritom si vytváral špecifické literárne barokové črty a znaky.

Barokové poetiky modifikovali prevažne renesančné a humanistické poetické teórie. Výraznejšia poetika sa vytvorila v praxi. Preto poetiku literárneho baroka nemôžeme poznávať iba z teoretizovania písaných alebo tlačených poetík (na základe skúmania pravidiel školských a iných poetík). Musíme ju abstrahovať i z literárnych diel, zo spisovateľskej praxe (na základe skúmania súboru noriem realizovaných v básnickej praxi). Medzi teoretickými postulátmi poetík a ich praktickým realizovaním boli diferencie, lebo v poetikách prežívali oveľa zanovitejšie básnické normy starších literárnych období a neuplatňovali sa všetky živé normy nových literárnych období.¹⁵

Literárny barok mal svoju poetiku, hoci sa nemohol pochváliť nijakými výhradnými a osobitými barokovými stylistickými a jazykovými prostriedkami (trópami a figúrami). Pre barokovú poetiku bolo špecifické uprednostňovanie niektorých známych stylistických a jazykových prostriedkov (trópov a figúr), ktoré boli „zbarokizovateľnejšie“ ako iné trópy (najmä antitézy a hyperboly). Príznačným sa stalo i zvláštne kombinovanie známych formálnych postupov.¹⁶

Baroková literatúra na území dnešného Slovenska

Svetská próza v období baroka je zastúpená najmä cestopismi, memoármi, biografiami inšpirovanými tureckými vpádmi a prenasledovaním protestantskej inteligencie (Daniel Krman, Tobiáš Masník, Ján Simonides...). Je všeobecne známe, že mnoho evanjelických vzdelancov emigrovalo z ideologicko-konfesionálnych dôvodov do nemeckých protestantských štátov (Wittenberg, Lipsko, Drážďany, Žitava a iné). Tam počas druhej polovice 17. a začiatkom 18. storočia vydávali v nemeckom, latinskom, biblickom či maďarskom jazyku svoje početné diela a polemické traktáty (Joachim Kalinka, Juraj Láni a iní). Tvorba niektorých autorov však obsahovala aj zreteľný prozaicko-poetický rozmer, vyznačujúci sa autobiografickou inšpiráciou, epickým zobrazením skutočnosti, dramaticky koncipovanými príbehmi a relatívne skromným zastúpením nábožensko-didaktických prvkov (Štefan Pilárik).

Najcennejšie cestopisy Jána Simonidesa a Daniela Krmana menej heroizujú vlastný príbeh a svoju pravdu, pričom viac sa venujú živému a bystrému zobrazeniu nových svetov. Rozkvet biografickej a autobiografickej literatúry je výrazom rastúceho významu individua. Barokové ingrediencie sú plne využívané aj v jezuitských školských hrách, ako i v tragédiách protestanta Eliáša Ladivera. Medzi charakteristické spoločné znaky týchto diel patrí tragickosť, konflikt

¹⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

medzi mocou a individuálnou morálkou, náboženská inšpirácia, odovzdané sebaobetovanie, kontrapunkt strachu a nádeje.¹⁷

Baroková odborná spisba je zastúpená v dielach polyhistora Mateja Bela, „slovenského Sokrata“, dvorného knihovníka cisárovnej Márie Terézie Adama Františka Kollára, Pavla Doležala a iných. Medzi významné náboženské diela patrí bezpochyby prvý tlačený katolícky spevník Benedikta Sološih Cantus catholici (1655) so znakmi ľudového jazyka a ľudovej slovesnosti. Nemožno tiež opomenúť ani z hľadiska ďalšieho vývinu zásadné diela Alexandra Máčaja Chleby prvotín, barokové vydanie spevníka protestantov Cithara sanctorum (1636 – tento evanjelický kancionál vydal český exulant Juraj Tranovský), národné, jazykové obrany Mateja Bela, Jána Baltazára Magina a Samuela Timona, motivované veľkomoravským odkazom.¹⁸

Spoločenská a politická situácia v barokovom období bola tiesnivá, komplikovaná a chaotická, ale napriek týmto nežičlivým okolnostiam nastal ďalší kvantitatívny i kvalitatívny rast literárnej flóry na poliach slovenskej kultúry. Súviselo to so skutočnosťou, že ku vzdelaniu a tým aj k literárnej činnosti mal v tomto období prístup väčší počet bystrých, otvorených slovenských hláv a šikovných, neúnavných rúk, ktoré ovládali umenie krúžiť písárskym brkom po poddajnom papieri. Pretože išlo prevažne o príslušníkov duchovného stavu, nečudo, že mali prevahu náboženské literárne pamiatky. No čím ďalej, tým častejšie, najmä v poslednej vývinovej fáze, si z tohto zápasu odnášala víťazné trofeje aj svetská literatúra. Bolo by mylné domnievať sa, že náboženská literatúra sa vyjadrovala len o duchovných otázkach, upierala oči len na posmrtný život vyčerpávala svoje sily len v lopotnom polemizovaní o vieroučných problémoch.¹⁹

Zaujímalo ju totiž aj pozemské dianie, a preto nezabúdala ani na osobný život ťažko skúšaného, trpiaceho človeka, ba komentovala i rozmanité spoločenské, politické, sociálne a kultúrne javy, neraz z ľudového a demokratického hľadiska. Uvažovalo sa v nej o vlastnostiach spravodlivého panovníka, sympatizovalo sa s nižšie postavenými spoločenskými vrstvami, oslavoval sa a bránil slovenský a slovanský jazyk a národ a kritizovali sa rôzne neduhy vtedajšieho života, napríklad opilstvo.²⁰

Je len prirodzené, že takéto laicizujúce tendencie vo vývine literatúry sa najevidentnejšie prejavovali v svetskej literatúre, lebo len tá mohla poskytnúť širší motivický a tematický register svetským prvkom.

Hoci ani svetská literatúra sa celkom nevzdala náboženského myslenia, v podstate nadobudlo prevahu zobrazovanie každodenného, pozemského života, či to bolo v intímnej, osobnej sfére, či v oblasti politického, spoločenského, sociálneho a kultúrneho diania. Svoj individuálny význam a zaradenie v kozme nestratil úplne ani barokový človek. V rámci barokovej antitízy sa vykresľuje jeho utrpenie, žiaľ, ale aj radosť, túžba a sklon k pôžitkárstvu. Svetská literatúra

¹⁷ CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

¹⁸ CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

¹⁹ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

²⁰ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

bohatšie načiera do politického, spoločenského, sociálneho a kultúrneho života, pričom sa usiluje o nový pohľad na jeho problematiku. Možno tu hovoriť o pozemskejšom, demokratickejšom a pokrokovejšom prístupe.²¹

V umeleckej próze pulzuje život domácich i cudzích krajov, zobrazujú sa prejavy, zvyky a mravy slovenského, tureckého, nemeckého a talianskeho obyvateľstva, obdivujú sa prírodné krásy, satirizuje sa spoločenské a politické dianie, striedajú sa utešené i krvavé udalosti, vystupujú kultivovaní i suroví reprezentanti ľudského rodu, biele i čierne charaktery, do popredia sa tisnú zbojníci a rozmanití dobrodruhovia, o slovo sa hlási exotika a dokonca aj erotika.

Vo filozofii tohto obdobia sa píše o empirii atomizme, v práve sa hovorí o spravodlivej vrchnosti a kritizuje sa šľachta, v pedagogike propagujú didaktické metódy založené na skúsenosti a sociálna rovnosť v škole, v lingvistike a histórii sa s vlasteneckou hrdosťou schvaľuje, ale aj obraňuje dôležitosť a slávna minulosť slovenského i slovanského jazyka a národa, v geografii a encyklopédiách sa predstavuje je slovenská príroda a život i zvykoslovné javy jednoduchého ľudu.

V dráme sa glorifikuje počestnosť, vzdelanie neoblomný charakter človeka a pod záštitou zdravého, neraz drsného chlapeckého smiechu odhaľujú komické stránky jeho správania.

Ústna ľudová slovesnosť má svoj vlastný umelecký štatút, ale v barokovom období sa v nejednom bode zblízuje s umelou literatúrou (najmä i lyrické a baladické piesne). Motivuje sa rovnako súvekými spoločenskými, politickými sociálnymi podmienkami a krvavými udalosťami osobného i kolektívneho rázu. Pravda, ukazuje len pochmúrnu tvár, ale hýri aj hnevom, vtipom a zemitým humorom. Próze zasa vlastná fantastickosť.²²

Barokový človek stojí na vratkej pôde. Jednou rukou sa usiluje dosiahnuť na nebesá a druhou sa dotýka zeme.

Slovenská baroková literatúra (1650 – 1780)

S upevňovaním feudalizmu sa prehlboval hospodársky úpadok krajiny, pokračovali turecké vojny, lavínovito sa šírili protihabsburské povstania uhorskej šľachty, prepukli protireformačné boje. Rozšírením školstva a kníhtlače sa literatúra šíri aj v nižších vrstvách, čo podporuje rozvoj spisby v národnom jazyku. Slovakizuje sa čeština, nastupuje diferenciačný proces literatúry; popri oficiálnej tvorbe vzniká ľudová a poloľudová spisba. Prevláda náboženská literatúra, v svetskej literatúre dominuje najmä ľúbostná pieseň, rozvíja sa latinská školská dráma, ale aj slovenské dialogické scény.²³

Slovenská baroková literatúra, najmä v porovnaní so stredovekou literatúrou, už reprezentuje samostatnejšiu, nezávislejšiu a svojráznejšiu literatúru, v ktorej veľmi zreteľne badať uvedomené úsilie o vytvorenie národnej literatúry. Slovenská baroková literatúra sa podľa Minárikovej periodizácie²⁴ vyvíjala v troch vývinových etapách:

²¹ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

²² MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

²³ CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

²⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

I. Začiatky barokovej literatúry (1650-1680)

II. Rozkvet barokovej literatúry (1680-1750)

III. Ústup barokovej literatúry (1750-1780)

Predpoklady barokovej literatúry sa utvárali už v období doznievania renesančnej humanistickej literatúry (v období manierizmu v rokoch 1620-1650). V období ústupu barokovej literatúry sa zasa začala vytvárať rokoková literatúra a niektoré prvky klasicistickej literatúry.²⁵

Barok je v podstate výrazom krízy feudalizmu v období prvotnej akumulácie a koloniálnej expanzie, ale aj narastajúcich rozporov v náboženskom a spoločenskom vedomí. Barokovú dobovú a spoločenskú situáciu charakterizovala všestranná hlboká kríza, chaos a pochmúrna atmosféra, ktorá vládla v Európe v 16.-18.storočí. Rozklad životných istôt, ktorý vyvolala svojím relativizmom a skepticizmom renesancia, umocňovali nepriaznivé životné podmienky a tragické dejinné udalosti (napríklad vzrastajúci sociálny útlak, krvavé náboženské boje, turecké vpády, tridsaťročná vojna, protihabsburské povstania, bieda, mor a živelné pohromy). Ľudí sa zmocňoval pesimizmus, beznádejnosť, zúfalstvo, životná neistota a nedôvera pozemský život.²⁶

Barok možno chápať ako náboženskú reakciu na renesančnú krízu životných neistôt a ako úsilie o aktivizovanie stredovekých náboženských a kresťanských životných foriem, istôt a právd, pričom sa oživujú predrenesančné náboženské tradície a upevňujú nové náboženské zdroje (napríklad u katolíkov stredoveká gotická zbožnosť, mystika, askéza, bojovné a polemické rozvinutie kresťanského univerzalizmu a súveké protireformačné ciele a u protestantov návrat k Písmu a boj s katolicizmom).²⁷

Barok je vo všetkých zložkách (životné, názorové, myšlienkové, citové, kultúrne a umelecké prejavy) výrazom všeobecnej európskej sociálnej a spoločenskej krízy. Skreslené sú interpretácie, ktoré ho chápu ako nábožensko-konfesionálny jav a nie ako určitý štýl alebo kultúru, ktorú splodila doba a spoločnosť. Barok je v plnom zmysle slova nadkonfesionálny. Hoci sa vo väčšine krajín spájal najmä s jezuitskou propagáciou katolicizmu v protireformačných bojoch, nemožno ho stotožňovať s katolicizmom. Nebol iba produktom katolíckeho protireformačného sveta, ale nachádzal živnú pôdu aj v protestantskom a pravoslávnom prostredí. Baroková kultúra sa nevyznačovala len tendenciami prenikať medzi rôzne spoločenské vrstvy, ale aj vstupovala do vzájomných vzťahov s domácimi prostrediami (napr. obojstranné ovplyvňovanie barokovej umeleckej tvorby a ľudovej umeleckej tvorby). Spájala sa s tvorbou národnej existencie a pôsobila na jej vývin.²⁸

V periodizácii dejín slovenskej literatúry obdobie baroka nadväzuje na humanizmus a renesanciu, hoci za historický oporný bod pre jeho začiatok môžeme považovať už založenie

²⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

²⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

²⁷ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

²⁸ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

Trnavskej univerzity (1635).²⁹ Rovnako sa za oficiálny koniec baroka považuje nástup Jozefa II. na cisársky trón (1780), avšak i po tomto dátume vznikali diela nielen od autorov tvoriacich prevažne v období baroka, ale aj od autorov, ktorí sú takpovediac slohovo dvojdomí. Za všetkých uvedme aspoň Jozefa Ignáca Bajzu s jeho zbierkou anekdot, facécií, hádaniek a humoristických poviedok *Veselé účinky a rečení* z roku 1795. V slovenskej literárnej historiografii sa zatiaľ nevyčleňuje ako osobitité slohové obdobie manierizmus, jednak pre jeho nerozvinutosť, ale musíme priznať i pre neprebádanosť toho, čo existuje. Preto budeme pri autoroch, ktorých sa to týka, hovoriť o manieristických črtách v ich diele (Peter Benický).

Obdobie baroka bolo na Slovensku veľmi búrlivé a komplikované. Zintenzívnili sa turecké útoky a rok 1663 znamenal sériu rozhodujúcich víťazstiev tureckej armády nad cisárom (padli Nové Zámky, Nitra). S novou silou sa tiež rozhoreli protihabsburské povstania, ktoré už v druhej polovici 17. storočia stratili navonok náboženský charakter a nezakrývali svoje politické a mocenské ambície (povstanie Imricha Thökölyho, 1678-1684, a Františka II. Rákociho, 1703-1708). Odhalenie Wesselényiho sprisahania (roku 1669, dva roky po smrti jeho osnovateľa) malo ďalekosiahle následky, z ktorých časť (súdne procesy, väznenie a putovanie odsúdených na španielske galeje do Neapola) zachytáva slovenská baroková próza (Tobiáš Masník, Ján Simonides, Juraj Láni). Výsledkom sporov panovníka a šľachty bol tiež proces zosilnenia závislosti poddaných (hovoriť sa o tzv. druhom nevoľníctve), ktorého následky boli úteky poddaných do hôr alebo k vojsku, čo sa odrazilo v početných textoch zbojníckej ale i vojenskej a regrútskej poézie. V literatúre (a to nielen v barokovej) sa takýmto symbolom zbojníctva stáva Juro Jánošík (1688-1713).³⁰

Vojnové pomery, zdĺhavé a v svojej podstate rozporné, nahlodalí renesančnú dôveru v ľudské sily, k čomu sa ešte pridávali ich dôsledky ako epidémie, mor, hlad. Východisko z krízy ponúklo barokovému človeku náboženstvo, ktoré však bolo tiež plné rozporných konfliktov, a to nielen medzi protestantmi a katolíkmi, ale aj vnútri konfesii, kde spolu zápasili rôzne sekty a hnutia.³¹

Zo svetskej poézie si zasluhuje najväčšiu pozornosť Valaská škola mravov stodola (1755) františkánskeho mnícha, najvýraznejšieho predstaviteľa barokovej didakticko-reflexívnej poézie *Hugolína Gavloviča*. Ide o prvé dielo slovenskej literatúry s preukázateľnými umeleckými hodnotami. Cieľ tejto skladby je naznačený už v titule, keď sa hovorí o „valaskej škole“, ktorú treba v prenesenom význame chápať ako školu životnej múdrosti a skúsenosti. Autorovi išlo o to, aby čitateľovi sprostredkoval bohatstvo mravných ponaučení a praktických rád o najrôznejších veciach a životných otázkach na základe náboženských a občianskych morálnych zásad – odtiaľ i „mravív stodola“. Gavlovičova Valaská škola a Škola kresťanská (1758) sú učebnicami občianskej a náboženskej morálky, vyznačujúcimi sa literárnou erudíciou, štylistickou a kompozičnou prepracovanosťou, zmyslom pre humor a iróniu.³²

²⁹ KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013.

³⁰ KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013.

³¹ KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013.

³² CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

Hugolín Gavlovič - vychovávateľ, mysliteľ a básnik

Meno a časť z diela Hugolína Gavloviča objavil, a slovenskej literárnej verejnosti predstavil, prvý editor jeho diela *Valaská škola* Michal Rešetka. Vo veršovanom predslove k trnavskému vydaniu tohto diela z roku 1830 - 1831 uviedol aj základné životopisné údaje Gavloviča. Ich pramene Rešetka necitoval, ale, podľa Gáfrikovej,³³ možno predpokladať, že ich získal z prušianskeho františkánskeho kláštora.³⁴

Hugolín Gavlovič sa údajne narodil 11. novembra 1712 v Czarnom Dunajci v Poľsku. Pri krste dostal meno Martin a meno Hugolín prijal pri vstupe do rehole.³⁵

Predpokladá sa, že rodičia Hugolína Gavloviča boli príslušníci nižších sociálnych vrstiev, ktorí nemuseli byť nevyhnutne poddanými, avšak ich prípadnú príslušnosť k zemianskemu stavu by v matričnom zápise asi bola zaznamenaná, ale žiadna taká tam nie je. Je známe, že od svojho prvého roku bol Gavlovič vychovávaný v Trstenej na Orave. Vyplýva to zo záznamu v matrike novicov v kláštore v ktorí v roku 1733 zložili rehoľné sľuby.³⁶

Presídlenie Gavlovičovcov z Poľska na Oravu, na Slovensko, súvisí aj s Gavlovičovou národnou príslušnosťou. Niektorí literárni historici akceptujú jeho poľský pôvod (čiastočne Bobek či Brtáň), ďalší bádatelia poukazujú na skutočnosť, že spisovateľ prežil (až na čas najranejšieho detstva) v slovenskom prostredí (Mráz, Mišianik, Minárik a i.). Predpokladá sa, že Hugolín Gavlovič základné vzdelanie nadobudol doma, v Trstenej. Stredoškolské vzdelanie pripisuje Lepáček Gavlovičovi do Žiliny. Svoje tvrdenie však podpira len nepriamym prameňom, dnes už nezvestnými rukopisnými dejinami žilinského františkánskeho kláštora.³⁷

Ďalšie Gavlovičove štúdiá pripúšťajú predpoklad, že získal úplné stredoškolské vzdelanie, ktoré v tom čase poskytovalo v Uhorsku najmä jezuitské piaristické školstvo, zatiaľ čo františkánska rehoľa disponovala nižším typom škôl. Najbližším známym dátumom v životopise Gavloviča je 30. jún 1733, kedy vstúpil do františkánskej rehole Salvatoriánskej provincie a prijal meno Hugolín. Do rehoľného rúcha bol oblečený v Hlohovci a rok noviciátu (1733-34) strávil v kláštore v Pruskom. Počas kandidátskej lehoty odišiel Gavlovič do Beckova (1734-36). Po skončení filozofickej prípravy (od roku 1736) Gavlovič pokračoval v štúdiu teológie v žilinskom kláštore. Za kňa za bol vysvätený už ako poslucháč štvrtého semestra v roku 1738.³⁸

Predpokladá sa, že po skončení štúdií ostal H. Gavlovič ako rehoľný kňaz v Žiline, kde vykonával kazateľské povolanie a funkciu hospodárskeho správcu kláštora. 13. júna 1743 ho

³³ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁴ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁵ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁶ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁷ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁸ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

hlavné predstavenstvo preložilo do Beckova a po roku (10. júna 1744) do Pruského. Členom komunity tamojšieho kláštora ostal až do konca svojho života, z toho posledných dvanásť rokov ako kaplán v rodine Madocsányiovcov v Horovciach. Fakt, že provincionálne predstavenstvo ponechalo Hugolína Gavloviča počas celých 43 rokov na jednom pôsobisku, súvisí zrejme s jeho pľúcnou chorobou, ktorá mala, podľa termínu použitého v nekrológu kláštornej kroniky, tuberkulózný charakter. Je pravdepodobné, že posledné mesiace 7.1.1787 - 4.6.1787) života strávil Gavlovič na lôžku v kaštieli u Madocsányiovcov. Názov choroby, ktorej podľahol, sa v zápise neuvádza (spomínajú sa však „mokvajúce vredy“ a „rany otvorené až na kosť“), čo môže byť pokojne aj následok imobility, a teda opis dekubitov, tzv. preležanín.

Doterajší priebeh a spôsob objavovania Gavlovičových rukopisov, podľa Gáfríkovej³⁹ svedčí o tom, že heuristický výskum jeho diela ešte nemožno považovať za definitívny.

Gáfríková⁴⁰ tiež uvádza, že takmer polovica Gavlovičových diel sa nezachovala, alebo sa nachádzajú na neznámom mieste. Zachované sú nasledujúce diela:

- 1. Qualis vita mors est ita (1749)**
- 2. Walaska sskola Mrawuw Stodola (1755)**
- 3. Sskola Krestanska z werssami zwazana (1758)**
- 4. Cwičeni duchowne (1778)**
- 5. Antichristus (Nedatované)**
- 6. Kameň ku Pomocy (1779)**
- 7. Novena octavarum spiritualium (1779)**
- 8. Manductio (1779)**
- 9. Cesta Kryžowa, ktre od domu Pilatoweho... (1780)**
- 10. Pet sto naučení o dobrych mrawoch (1782)**
- 11. Zlomky latinských i slovenských kázni a katechitických prác (Catechesis. Questiones theologicae a pod.)**

Gavlovič by mal byť aj autorom ďalších diel, ktoré sú však nezvestné, alebo sa nezachovali. Jeho autorstvo však možno akceptovať v nasledujúcich dokumentoch:

- 1. Żywot swateho Petra Regalata (1746)**
- 2. Odpustki od Ngswetegssiho rymseho Papeže Benedikta... (1746)**
- 3. Menologium (1747)**
- 4. Pasional (1747)**
- 5. O pripraweni ku reholnimu żywobyti (Nedatované)**
- 6. Rozmluwani aneb rozgimani duchowne (1747)**
- 7. Aeternitas et quator novissima (1758)**
- 8. Pisen o cyli a koncy čloweka (1765)**
- 9. Sskola duchowni aneb Naučení ku Duchownemu Rozgimani (1777)**
- 10. Swate rozgimani z Bohem gest zmluwami (1777)**

³⁹ GÁFRÍKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁰ GÁFRÍKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

11. Warug se marnosti gak chcess žit w Swatosti (1777).⁴¹

Prvých päť prác sú Gavlovičove adaptácie konkrétnych cudzích autorov. Rukopisy č. 7 a 8 boli podľa publikovaných ukážok kratšími veršovanými prácami s kajúcnyim a eschatologickým námetom. Diela č. 6,9,10 a 11 predstavovali Gavlovičovu bohato rozvinutú asketicko-meditatívnu tvorbu. V prípade posledných dvoch diel č. 10 a 11 Gavlovičovo autorstvo potvrdzujú aj jeho rukou písané nečistopisy obsahov kapitol obidvoch dokumentov.⁴²

Aj na Slovensku, podľa Oravcovej,⁴³ v druhej polovici 17. storočia a ešte aj na prelome 17. a 18. storočia početne prevažovala spisba zameraná eticky. Vychádzalo sa pritom z antických zdrojov, predovšetkým z Aristotela, stoikov a ďalších autorov, známych i cez novoplatonika Stobaia. Od 40. rokov 18. storočia síce etickým prácam významne konkurujú systematické učebnice z iných filozofických disciplín, ale toto ich význam nijako neoslbuje ani v desaťročiach, do ktorých spadá Gavlovičova tvorba.⁴⁴

Aj Gavlovičovi rádojú bratia – A. Presl v asketických spisoch (1767 a 1777) a pravdepodobne aj v stratených filozofických spisoch a O. Marada v diele *Farár, politicus, aneb zběhlý a učený czlowěk a idiota, to gest sprosták a czlowěk neučený gruntowně a gedno spasytedlneg wire rozmlúwagú* (1744) – sa etickej problematike každý z iného hľadiska dotýkajú. Tejto výraznej dobovej tendencii spláca napokon daň aj Gavlovič svojimi prekladmi (Bernardovho *Speculum disciplinae*, Hueberovho *Menologia*), ktorému už jeho autor dal etický náboj napriek historiografickému obsahu.⁴⁵

Hugolín Gavlovič dokázateľne a právom predstavuje nielen z literárnohistorického, ale i zo spoločenského, kultúrneho a dejinného hľadiska výraznú a vzácnu osobnosť, autoritu, ktorá sa pričínila o upevnenie a opodstatnenie národného sebauvedomenia, obrody a duchovnej renesancie v časoch „gýčovitého“ a neprajného baroka.

Autorovi tohto článku je osobnosť H. Gavloviča sympatická už aj (a nielen) preto, že v období, kedy vo vtedajšej spoločnosti nebolo postavenie ženy rozhodne vnímané ako rovnoprávne s postavením muža, dokázal vo svojej tvorbe osláviť ženu a symbolicky sa jej ukloniť, ako to potvrdzuje aj Dr. Lauková,⁴⁶ keď proklamuje, že si (Hugolín Gavlovič – pozn. M. G.) „*uvedomuje ženu v jej historickom kontexte a dobových zaužívaných konvenciách. No skôr ako*

⁴¹ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴² GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴³ ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁴ ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁵ ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁶ LAUKOVÁ, Silvia. Žena v barokovej didakticko-reflexívnej poézii (ohliadnutie za Gavlovičovou predstavou ženy, manželky a matky). In: *Sféra ženy. Literatúra, umenie a komunikácia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004.

*pozitívne mu vystupuje ako tá, ktorá oslepuje muža a je mizogýnovsky jeho najväčším nešťastím, ale niekedy aj požehnaním pre neho a pre jeho dom.*⁴⁷

Zoznam bibliografických odkazov

- BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 463 s.
- CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolinovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989. 318 s.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013. 104 s.
- LAUKOVÁ, Silvia. Žena v barokovej didakticko-reflexívnej poézii (ohliadnutie za Gavlovičovou predstavou ženy, manželky a matky). In: *Sféra ženy. Literatúra, umenie a komunikácia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004.
- MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 272 s.
- MINÁRIK, Jozef. *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová Česká Slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.
- ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989. 318 s.

⁴⁷ LAUKOVÁ, Silvia. Žena v barokovej didakticko-reflexívnej poézii (ohliadnutie za Gavlovičovou predstavou ženy, manželky a matky). In: *Sféra ženy. Literatúra, umenie a komunikácia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004.